

URFA'NIN NEOLİTİK DÖNEM KUTSAL MEKÂNLARI ÜZERİNDEN MEKÂNSAL SÜREKLİLİĞİN TİPOMORFOLOJİK OKUMASI

1

Efruz Yarennur SADİ¹, Elif Yeşim KÖSTEN²

¹ Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi/Mimarlık Anabilim Dalı, yarensadi03@gmail.com

² Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi/Mimarlık Anabilim Dalı, yesimkosten@gmail.com

ÖZET

Urfa kenti, Neolitik Dönem'den itibaren kutsal mekânlarıyla öne çıkan ve bu özelliğini tarihsel süreç boyunca sürdüren yerleşim alanlarından biridir. Kent, tarihsel sürekliliği boyunca yalnızca bir yerleşim alanı değil, aynı zamanda inanç sistemlerinin şekillendiği, sembolik anlamlarla yüklü mekânların olduğu bir kültürel merkez olmuştur. Bu çalışmanın temel amacı, Urfa il sınırları içerisinde yer alan Neolitik Dönem höyüklerinde tespit edilen kutsal mekânları tipomorfolojik bir bakış açısıyla inceleyerek, bu yapıların kent hafızasındaki biçimsel ve anlamsal sürekliliğini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında ele alınan kutsal alanlar, coğrafi şekiller, mekânsal form, mimari elemanlar ve alan ölçeği gibi çok boyutlu kriterler üzerinden değerlendirilmiştir. Bu veriler doğrultusunda oluşturulan tablolar aracılığıyla höyüklerdeki kutsal mekânlara ait ortak tipolojik unsurlar belirlenmiş; bu unsurların zaman içerisindeki morfolojik dönüşümü analiz edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, Urfa'nın çok katmanlı tarihsel yapısı içinde kutsal mekânların, hem biçimsel süreklilik gösteren yapılar olarak hem de kentin kolektif belleğini biçimlendiren kültürel unsurlar olduğu görülmüştür. Bu yönüyle çalışma, Urfa Neolitik dönem kutsal mimarisinin kent morfolojisine etkisini ortaya koyan bütüncül ve disiplinler arası bir perspektif sunmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kutsal mekân, mekansal süreklilik, neolitik dönem, tipomorfoloji, Urfa

1. GİRİŞ

Urfa'nın çok katmanlı kent kimliğinin temelini oluşturan Mezopotamya bölgesi, günümüzde kuzeyde Toros Dağları, güneyde Basra Körfezi, doğuda Zagros Dağları ve batıda Suriye Çölü ile sınırlanan geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır (Köroğlu, 2012). Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan bu alan, insanlık

tarihindeki ilk yerleşimlerin, tarım faaliyetlerinin ve uygarlıkların doğduğu yer olarak kabul edilir. Yukarı Mezopotamya içinde yer alan Urfa kenti ise, bu coğrafyada kurulan en erken yerleşimlerden biri olarak öne çıkmakta ve yerleşik yaşamın başlangıç noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir (Şekil.1).

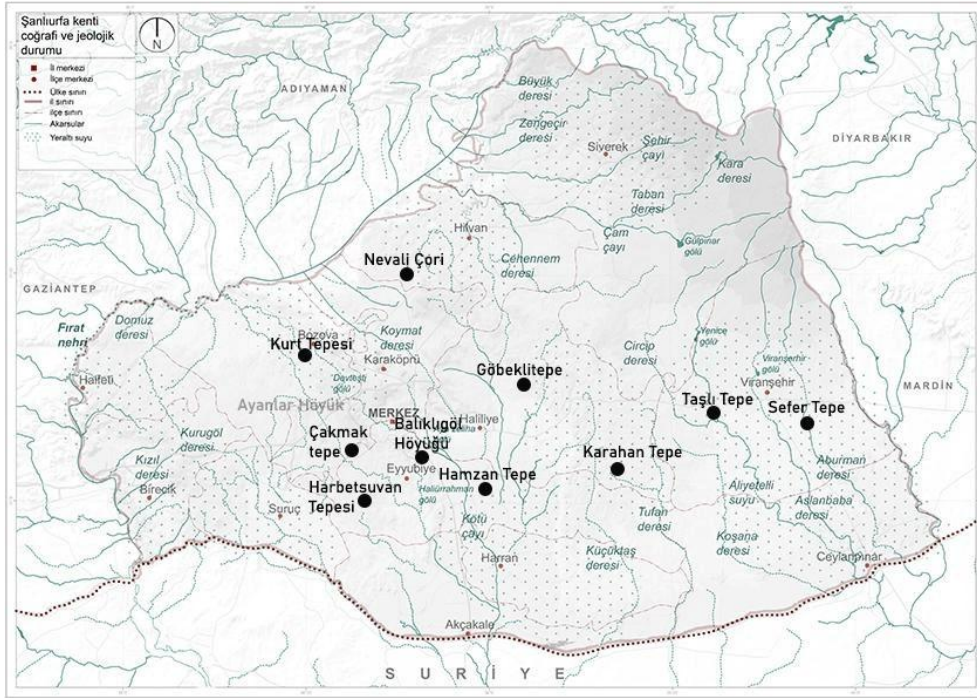
Urfa'nın günümüzdeki kent dokusuna yön veren bu stratejik coğrafi konumu, yalnızca yerleşim açısından değil, kutsal mekân üretimi bakımından da tarihsel süreklilik taşımaktadır. Neolitik Dönem'e tarihlenen höyüklerdeki arkeolojik bulgular, bu coğrafyada sadece gündelik yaşam alanlarının değil, ritüel pratiklerine ayrılmış özel mekânların da var olduğunu ortaya koymaktadır. Göbeklitepe, Karahantepe, Çakmaktepe, Balıklıgöl ve Harbetsuvan gibi merkezlerdeki yerleşim izleri, su kaynaklarına, yüksek platolara ve doğal sınır unsurlarına yakınlıklarıyla dikkat çeker. Bu höyükler, kutsallığın yalnızca sembolik bir kavram değil; aynı zamanda topoğrafya, malzeme, doğa ve mimariyle örülü bir mekânsal strateji olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Urfa, Neolitik Dönem'den itibaren coğrafyayı kutsalla dönüştüren bir yerleşim pratiğinin merkezinde konumlanmıştır.

Bu bağlamda hazırlanan haritada (Şekil.2), Urfa il sınırları içerisinde yer alan Neolitik Dönem höyüklerinin mekânsal dağılımı gösterilmektedir. Nevalı Çori, Kurt Tepesi, Çakmaktepe, Göbeklitepe, Karahantepe, Taşlı Tepe, Sefer Tepe, Hamzan Tepe, Ayanlar Höyük, Harbetsuvan Tepesi ve Balıklıgöl Höyüğü gibi önemli arkeolojik alanlar, bölgedeki erken yerleşimlerin kutsal mekân üretimi açısından yoğunlaştığı alanları işaretlemektedir. Höyüklerin büyük çoğunluğunun akarsu hatlarına, yeraltı su kaynaklarına ve verimli düzlüklerin kenarına yakın konumlandığı görülmektedir. Bu durum, Neolitik Dönem'de kutsal mekânların yalnızca dini ihtiyaçlara göre değil, coğrafi veriler ışığında planlandığını göstermektedir. Ayrıca höyüklerin birbirine olan mesafeleri ve dağılım yoğunlukları, bölge içerisinde ritüel merkezlerin nasıl konumlandığına dair ipuçları sunmaktadır.

Bu çalışma kapsamında ise söz konusu höyükler arasından Göbeklitepe, Karahantepe, Çakmaktepe, Balıklıgöl ve Harbetsuvan höyükleri seçilmiş ve bu beş merkez, tipomorfolojik bir bakış açısıyla detaylı biçimde incelenmiştir. Seçilen bu örnekler üzerinden kutsal mekânların mekânsal formları, mimari elemanları, biçimsel süreklilikleri analiz edilerek, Urfa'nın Neolitik Dönem kutsal yapıları üzerinden palimpsest kent kimliğine nasıl katkı sunduğu sorgulanmıştır.

Şekil 1. Urfa'nın Mezopotamya bölgesi içerisindeki konumu (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

Şekil 2. Urfa Neolitik dönem höyüklerini noktasal olarak gösteren harita (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

2. COĞRAFYA VE TARİH EKSENİNDE URFA KENTİ

2.1. Urfa'nın İlk Yerleşim Dönemlerine İlişkin Mitolojik ve Arkeolojik Temelli Yaklaşımlar

Urfa kentine dair ilk yerleşim izleri, yalnızca arkeolojik bulgulara değil, aynı zamanda mitolojik ve dinsel anlatılara da dayanmaktadır. Bu bağlamda, kentin kuruluşuna ilişkin çeşitli anlatılar mevcuttur. Süryani tarihçi Mihail'e göre, Tufan olayından sonra Nuh'un torunlarından olan Kenan'ın oğlu Nemrut, bugünkü Urfa kentini inşa etmiştir. Aynı anlatı geleneğini sürdüren Aziz Efraim, Nemrut'un hüküm sürdüğü yerin Edessa yani Erekh olduğunu belirtirken; Aziz İsidoros ise Nemrut'un Babil'den ayrıldıktan sonra Edessa'yı kurduğunu, bu bilginin ise Kitab-ı Mukaddes'te geçen bir pasaja dayandığını dile getirir. Bu anlatılar, kent tarihine ilişkin dinsel temelli efsanelerin bölgesel hafızada ne denli yer ettiğini göstermesi açısından önemlidir.

Öte yandan, Urfa'nın kuruluşuyla ilgili daha tarihsel temelli bir diğer görüş ise, Seleukos İmparatorluğu'nun kurucularından I. Seleukos Nikator'a dayandırılır. Bu görüşe göre Nikator, Makedonya'da doğduğu Edessa kentine benzediği için bu bölgede kurduğu yeni yerleşim merkezine de aynı ismi vermiştir. Kurucusu olduğu bu şehirde güçlü surlar, saray yapıları ve gelişmiş su dağıtım sistemleri inşa ettiği ifade edilmektedir (Ekinci ve Paydaş, 2008). Bu yaklaşım, Urfa'nın Helenistik dönemden itibaren planlı bir kentleşme sürecine girdiğini ve özellikle altyapı unsurlarında sistemli bir mimari anlayışa sahip olduğunu göstermektedir.

Arkeolojik bulgular ise, kentin tarihini çok daha erken dönemlere, Paleolitik Çağ'a kadar geri götürmektedir. Bu döneme ait izler, özellikle kentin en önemli su kaynağı olan Balıklıgöl çevresinde tespit

edilmiştir. Urfa, bu bağlamda “iki Tepeli Şehir” olarak tanımlanır; bu tanım, kentin ilk yerleşim çekirdeğini oluşturan coğrafi yapı üzerine odaklanır. Bunlardan ilki, Balıklıgöl havzasına kadar uzanan Tell Futur Tepesi, diğeri ise Harran Kapısı'na dek yayılan Damlacak Tepesi'dir. Bu iki tepe yükseltisi, Urfa'nın erken yerleşim düzenininin topografik temelini oluşturmakta ve kentin dairesel biçimde, hilal formuna yakın bir yapı içinde geliştiğini göstermektedir (Ekinci ve Paydaş, 2008). Bu coğrafi yerleşim kurgusu, daha sonra kutsal mekânların ve anıtsal yapıların konumlandırılmasında da belirleyici bir rol oynamıştır (Şekil 3).

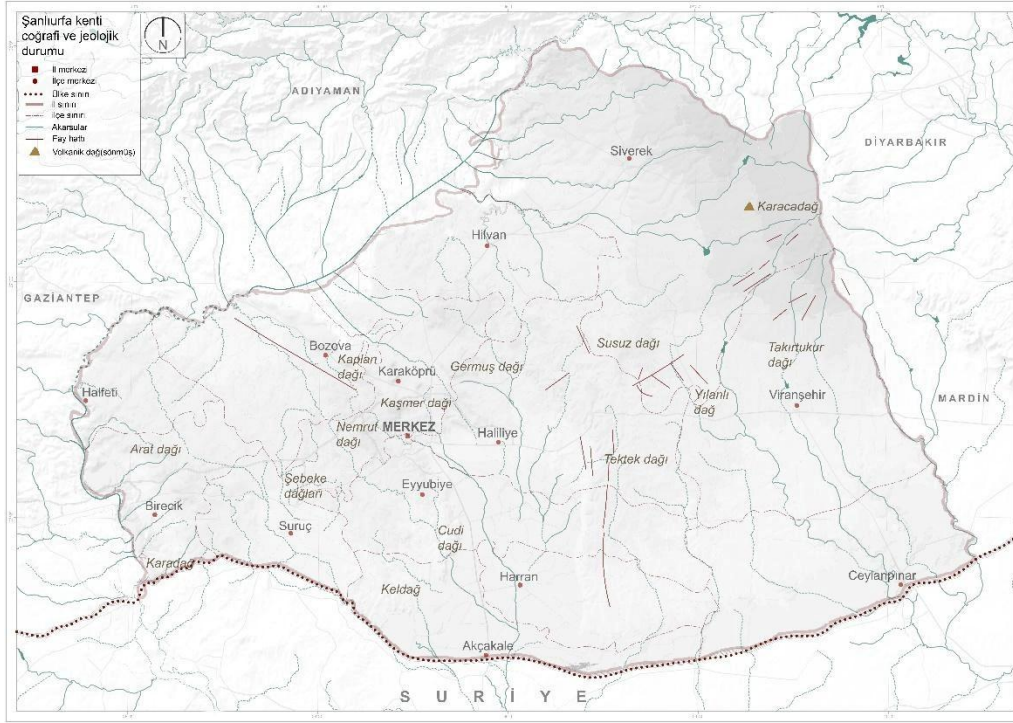
Şekil 3. Urfa'nın Tell Futur tepesinden görünüşü-1900'lü yıllar (Ekinci, 2018)

2.2. Urfa Kentinin Coğrafi Özellikleri

Tarih öncesi çağlardan itibaren sürekli yerleşime sahne olan Urfa, doğal kaynakları, iklimi ve fiziki yapısıyla Neolitik dönemden bu yana insan yaşamını destekleyen özgün bir coğrafi ortam sunmuştur. Özellikle su kaynakları bakımından zengin olan kentte, Fırat Nehri'nin yanı sıra Domuz, Koymat, Circip, Taban, Kara ve Çam dereleri, doğal drenaj sistemini oluşturmaktadır. Bu su kaynaklarına ek olarak Ayn Zeliha, Halilürrahman, Gülpınar, Devteşti, Viranşehir ve Yenice gibi göller de bulunmaktadır. Nehir ve derelere olan yakınlık, Urfa'daki erken yerleşimlerin dağılımını doğrudan etkilemiş ve Neolitik Dönem kutsal mekânları bu su kaynaklarına yakın stratejik konumlanma örüntüsünün bir parçasını oluşturmuştur (Şekil 4).

yerleşim tercihlerini etkilemiştir. Güneydoğuda yer alan Tektek, Yılanlı ve Takirtukur dağları, Harran ve Viranşehir ovalarını çevreleyen yükseltiler olarak karşımıza çıkar. Merkez ve batı kesimlerde yer alan Nemrut, Germuş, Kaşmer, Kaplan, Arat, Karadağ ve Şebeke Dağları ise bölgenin topoğrafik çeşitliliğini artırır. Bu dağlar boyunca uzanan fay hatları, bölgenin jeolojik dinamiklerini belirlerken, yerleşim alanlarının seçiminde de etkili olmuştur. Bu yükseltiler, Neolitik dönemde kutsal alanların daha yüksek ve hâkim konumlarda inşa edilmesini sağlayarak sembolik ve ritüel işlevlerle de örtüşen mekânsal tercihlere olanak tanımıştır (Ekinci ve Paydaş, 2008) (Şekil 6).

Şekil 6. Urfa dağlarını gösteren harita (Yazarlar tarafından hazırlanmıştır)

3. NEOLİTİK DÖNEMDEKİ URFA HÖYÜKLERİNİN TIPOMORFOLOJİK ÖZELLİKLERİ

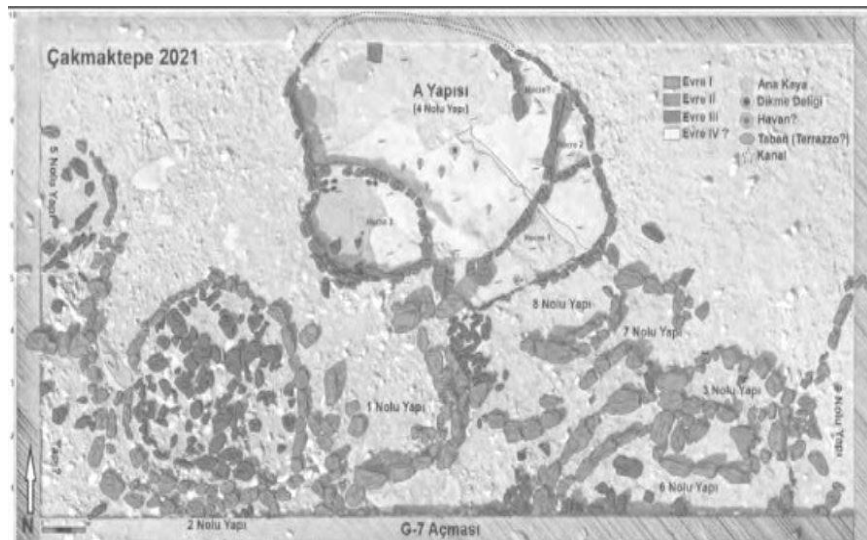
3.1. Çakmaktepe Höyüğü

Çakmaktepe Höyüğü, 2021 yılında yürütülen 'Şanlıurfa Merkez ve Çevresi Tarihöncesi Dönem Arkeolojik Yüzey Araştırması (ŞAYA)' kapsamında keşfedilmiş ve aynı yıl kazı çalışmaları başlatılmıştır (Şahin vd., 2023) (Şekil.7). Yerleşim alanı hem özel konut hem de kamusal işlevlere yönelik yapılar içermektedir. Alanda, konutların yanı sıra ritüel amaçlı kullanıldığı düşünülen yapılar da tespit edilmiştir (Şahin vd., 2023).

Şekil 7. Çakmaktepe hava fotoğrafı (URL-1) (Yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Höyük, mekânsal form açısından incelendiğinde, dairesel planlı kulübeler ve çukur barınakların varlığı tespit edilmiştir. Mimari elemanlar bağlamında ise yapı temellerinin ana kayaya oyularak oluşturulduğu; duvarların ise büyük taş bloklarla desteklendiği gözlemlenmiştir. İç mekânda bulunan ana kayaya oyulmuş dikme delikleri, çatı veya üst örtüye dair önemli ipuçları sunmaktadır. Yerleşmeye 300 ve 500 metre mesafede sarnıçlar yer almakta olup, yerleşmenin tam tepe noktasında ise Roma dönemine ait olduğu düşünülen bir tımülüs bulunmaktadır (Şahin ve Uludağ, 2022). Ayrıca, yerleşmede yanmış boğça, yabancı koyun ve atgiller familyasına ait kafatasları bulunmuş, ancak bu kafataslarında ateş izlerinin olmaması, söz konusu kalıntıların başka bir yerde yakılarak ritüel amaçlı buraya getirildiği ihtimalini güçlendirmektedir (Şahin vd., 2023). Mekânsal büyüklük açısından, ana yerleşmenin yaklaşık 150 metre çapında olduğu, ana yerleşmeye yakın alanlarda ise çapları 15-16 metre arasında değişen özel ve kamusal yapılar ile çapları 4-5 metre arasında olan ve ana kayaya oyularak inşa edilen konut yapılarının açığa çıkarıldığı belirtilmektedir (Şahin vd., 2023) (Şekil 8).

Şekil 8. Çakmaktepe G-7 plankaresi (Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 42. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Cilt 2.)

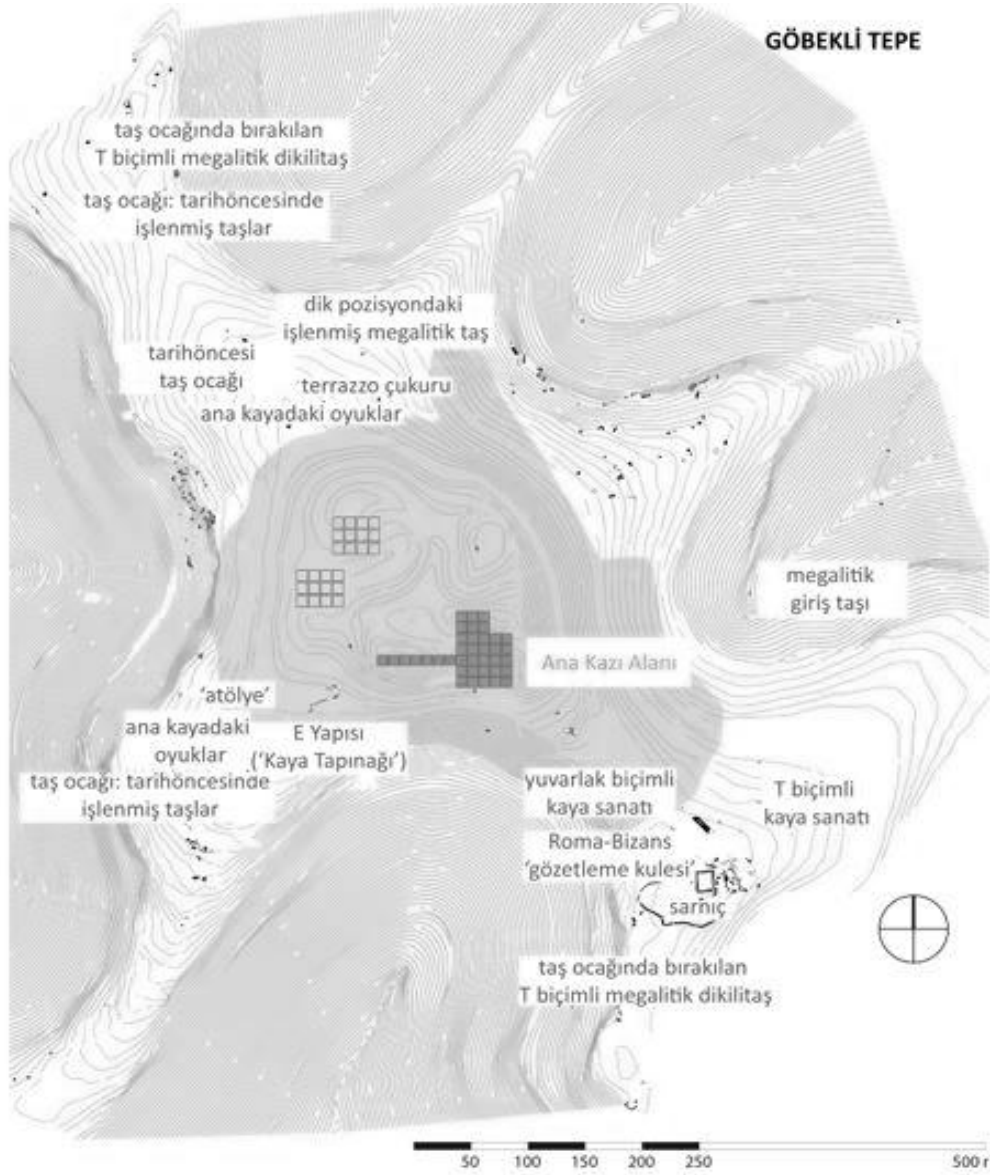
3.2. Çalışmanın Metodolojisi

Göbeklitepe, Urfa kent merkezinin yaklaşık 20 km kuzeydoğusunda, Örencik Köyü yakınlarında yer alan ve 200-300 metre yüksekliğindeki kireçtaşı kayalıklarından oluşan bir höyüğün üzerinde konumlanmaktadır (Göbeklitepe Alan Yönetim Planı, 2017) (Şekil.9). 1963 yılında İstanbul ve Chicago Üniversiteleri tarafından gerçekleştirilen 'Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları Karma Projesi' kapsamında yüzey araştırması ile keşfedilmiştir (Benedict, 1980).

Şekil 9. Göbeklitepe'nin havadan görünümü (Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı)

1996-2009 yılları arasında yapılan kazı çalışmalarında A, B, C, D ve G yapıları üzerinde yoğunlaşmıştır. Ayrıca, 1995-1996 yıllarında 'kaya tapınağı' olarak adlandırılan E yapısı, 2007'de F yapısı, 1997'de H yapısı ve 2009-2010 yıllarında I yapısı ortaya çıkarılmıştır. Höyük, mekânsal form açısından incelendiğinde, A'dan I'ye kadar toplam dokuz dairesel planlı yapının varlığı belirlenmiştir. Üç ana tabakadan oluşan yerleşmenin I. tabakası Neolitik sonrası Orta Çağ dönemine tarihlenirken, II. tabakası Erken/Orta Neolitik Çağ'a ait olup, bu tabakada dikdörtgen planlı odalara sahip yapılar tespit edilmiştir. III. tabaka ise M.Ö. 9600-8800 yıllarına tarihlenmekte olup, büyük dairesel megalitik yapılar bu döneme aittir (Göbeklitepe Alan Yönetim Planı). Mimari açıdan değerlendirildiğinde, ana kayaya oyulmuş yapı temelleri, taş bloklarla desteklenen duvarlar ve dikme delikleri üst örtüye dair önemli ipuçları sunmaktadır. Taş ocaklarında işlenip bırakılan T biçimli dikilitaşlar, yapım süreci hakkında bilgi verirken, yerleşim yakınlarında sarnıçlar da bulunmaktadır. Ayrıca alanda Roma-Bizans dönemine ait bir gözetleme kulesi ve tümülüs de yer almaktadır. Alanda bulunan malzeme ve buluntular arasında kireçtaşı bloklar, terazzo tabanlar, kazıyıcılar, taş kalemler, taş yongalar, Helwan ve Nemrik uçları ile sürtme taşları yer almaktadır (Göbeklitepe Alan Yönetim Planı). Alan, mekânsal büyüklük açısından yaklaşık 300 metre çapında bir arkeolojik sahayı kapsamakta olup, yerleşimlerde çapları 10 ile 30 metre arasında değişen dairesel planlı tapınma alanları tespit edilmiştir (Göbeklitepe Alan Yönetim Planı, 2017) (Şekil 10).

Şekil 10. Göbeklitepe Alan Haritası (Göbekli Tepe Alan Yönetim Planı)

3.3. Karahantepe Höyüğü

Karahantepe, Şanlıurfa'nın yaklaşık 63 kilometre doğusunda, Tektek Dağları Milli Parkı sınırları içinde yer almaktadır. Çamlıdere Bucağı'na bağlı Kargalı Köyü'nün Keçili Mezrası yakınlarında bulunan ve yaklaşık 50 dönümlük bir alanı kapsayan bu arkeolojik saha, bölgenin önemli yerleşim merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Şekil 11). Alan, 1997 yılında Ardahan Üniversitesi'nden Öğretim Üyesi Bahattin Çelik tarafından keşfedilmiş olup, Seramiksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir (Çalğan, 2015).

Şekil 11. Karahantepe hava fotoğrafı (URL-2) (Yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Höyükte mekânsal form açısından, megalitlerin çevrelediği dikdörtgen biçimli bir yapı duvarı ve alanda 10 megalitten oluşan yuvarlak planlı bir tapınak tespit edilmiştir (Çalğan, 2015). Sahada yer alan mimari unsurlar arasında, Roma Dönemi'ne ait olduğu değerlendirilen bir tümülüs ile Antik Dönem'e tarihlenen sarnıçlar bulunmaktadır. İzinsiz kazılar nedeniyle zarar gören tümülüsün aksine, sarnıçlar bölge halkı tarafından su ihtiyacını karşılamak amacıyla kullanılmıştır. Alanda toplam 286 adet, karşılıklı duran T biçimli megalit tespit edilmiştir. Ayrıca, dini ritüel odalarında pencere işlevi gördüğü düşünülen pervaz yapıları da bulunmuştur. Megalitlerin çıkarıldığı ve yaklaşık 4,5 metre uzunluğunda tamamlanmamış T biçimli dikilitaşların yer aldığı taş ocağı da mevcuttur. Anakayaya oyulmuş havuzlar, bu havuzların 20 metre uzağında bulunan merdiven benzeri yapılar ile merdivenlerin yanındaki kanallar da alanın dikkat çeken unsurları arasındadır. Alanda bazalt taşı, kireçtaşı bloklar, yongalar, çekirdekler, ok uçları, baltalar, kazıyıcılar, taş kaplar ve havanlar gibi çok sayıda malzeme-buluntu ortaya çıkarılmıştır. Figüratif elemanlar arasında, Şanlıurfa Müzesi'ne götürülen megalitlerde karşılıklı kolların yer aldığı üç parça, hayvan kabartmaları (ceylan, tavşan) bulunan üç megalit parçası ve yılan kabartmalı ile kravat motifli iki megalit parçası yer almaktadır. Mekânsal büyüklük açısından, alandaki yuvarlak planlı kült merkezi 13 metrekarelik bir alanı kapsarken, günümüzde tarım arazisi olarak kullanılan bölgede yaklaşık 150 metrekarelik derin bir çukur bulunmaktadır (Çalğan, 2015).

3.4. Yenimahalle Balıklıgöl Höyüğü

Yenimahalle Balıklıgöl Höyüğü, Balıklıgöl'ün kuzey yamacında, Yenimahalle semtinde yer almaktadır. Höyük, birçok göl ve su kaynağına yakın konumda olup, Urfa eski kent merkezinin bir parçasını oluşturmaktadır. 1997 yılında Harran Üniversitesi Arkeoloji Bölümü ile Şanlıurfa Müzesi iş birliğiyle gerçekleştirilen kazılarda, höyüğün Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlendiği belirlenmiştir. Kent, doğudan Harran Ovası, batı ve güneyden Fatik Dağları, kuzeyden ise Kaşmer Dağı ile çevrelenmektedir. Topoğrafya, güneye açılan bir at nalı biçimini alırken, kent merkezi bu yapının kuzeybatı köşesinde konumlanmaktadır. Höyük, doğuya doğru hafif eğimli bir araziyle Harran Ovası'na açılmakta, güney ve batı sınırını Karakoyun Deresi doğal olarak belirlemektedir. Dere, Bizans İmparatoru Iustinianus döneminde, derenin önüne bir baraj inşa edilerek su surların dışına, Harran Ovası yönüne yönlendirilmiştir (Çelik, 2016).

Höyüğün güney ve güneydoğusunda yer alan Urfa Kalesi eteklerinde sekiz büyük doğal kaya sığınağı bulunmaktadır. Bu kaya altı sığınaklardan biri, halk arasında kutsal kabul edilen ve Hz. İbrahim'in doğduğu yer olarak bilinen mağaradır. Günümüzde Ayn-el Halil ve Ayn Züleyha adıyla anılan ve kutsal sayılan Balıklıgöl kaynakları da bu bölgedeki karstik su sistemine bağlıdır. 1990'lı yıllarda yürütülen "Dergâh ve Balıklıgöl Çevre Düzenleme Projesi" kapsamında yapılan kamulaştırma ve yıkım çalışmaları, özellikle Yenimahalle'nin güney yamaçlarında tahribata yol açmış ve semtin topoğrafyasında değişikliklere neden olmuştur. Bu çalışmalar sırasında Yenimahalle'nin güneyinde yer alan sarp kayalık alanın kuzeye doğru düzlük bir kaya platformuna ve höyüğe dönüştüğü tespit edilmiştir (Çelik, 2016).

Höyük, mekânsal form açısından incelendiğinde, alanın güneyinde oldukça özensiz inşa edilmiş dairesel planlı bir yapı kalıntısı, I. terazzo taban üzerinde yer almaktadır. Bu tabanın kuzeyinde yer alan ve yarım daire biçimindeki II. terazzo tabanda duvar ve kerpiç izlerinin olmaması ile yoğun kül tabakasının bulunması, bu yapının yangınla tahrip olmuş yuvarlak planlı bir yapı olduğunu göstermektedir. Mimari elemanlar arasında, I. terazzo taban alanında yan yana dizilmiş üç söve taşı ve yüzey tümsekleri; IV. terazzo taban alanında ise dört bazalt söve taşı tespit edilmiştir. I. terazzo tabandaki üç taşın özenle yan yana dizilmesi, bu elemanların kapı değil, direk altlığı işlevi gördüğünü düşündürmekte olup, Göbeklitepe'deki aslanlı yapıdaki taş dizilimiyle benzerlik göstermektedir. Alanda bazalt taşı, terazzo, deliciler, ok uçları, kazıyıcılar, yongalar ve taş kalemler gibi malzeme ve buluntular ele geçirilmiştir. Figüratif elemanlar arasında ise, alanda tesadüfen bulunan Balıklıgöl heykelinde chevron (çavuş) motifi kabartması yer almaktadır. Mekânsal büyüklük açısından, Yenimahalle semtinin kapladığı alan yaklaşık 15 hektar olmakla birlikte, mevcut yapılaşma nedeniyle yerleşmenin tam boyutu kesin olarak belirlenememiştir (Çelik, 2016) (Şekil 12).

Şekil 12. Balıklıgöl Höyüğüne Ait Kazılan Kesit Alanı (Çelik, 2016)

3.5. Harbetsuvan Tepesi

Harbetsuvan Tepesi, Eyyubiye ilçe sınırları içerisinde yer alan ve 2014 yılında gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sırasında tespit edilen bir arkeolojik alandır (Çelik, 2015a, 2015b). Şanlıurfa'nın yaklaşık 55 kilometre doğusunda, Tektek Dağları olarak bilinen plato içerisinde konumlanan bu arkeolojik alan, Göbekli Tepe, Karahan Tepe, Hamzan Tepe ve Şanlıurfa-Yeni Mahalle merkezleri gibi önemli yerleşimlerin de bulunduğu Harran Ovası'nın doğu kenarında, yüksek bir platonun üzerinde yer almaktadır (Çelik ve Çelik, 2020) (Şekil 13).

Şekil 13. Harbetsuvan Hava Fotoğrafı (Çelik, vd., 2023)

Alanda gerçekleştirilen yüzey araştırmaları sonucunda, ana kayaya oyulmuş havuzlar ile çakmaktaşı ve obsidyenden yapılmış çeşitli aletler tespit edilmiştir (Çelik, 2016). Bu buluntular sayesinde, Harbetsuvan Tepesi'nin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresinde küçük bir kült merkezi olarak kurulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca tepenin yüzeyinde çok sayıda T biçimli dikilitaş da tespit edilmiştir (Çelik 2016, 422-423,425, fig.3,4,1). Kaçak kazıcılar tarafından tahrip edilen bir alanda ortaya çıkarılan T biçimli dikilitaşlardan birinin üzerinde, parmak kabartmaları da gözlemlenmiştir (Çelik,2016). Harbetsuvan Tepesi'nin günümüze kadar korunmuş kısmı yaklaşık 6.000 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. Harbetsuvan Tepesi'nde çakmaktaşı buluntuları oldukça yoğun olup, 1 metrekarelik alana yaklaşık 30 adet düşmektedir. Harbetsuvan Tepesi'nde tespit edilen mimari unsurlar, bölgede hâkim olan taş mimarisine işaret etmektedir (Neef, 2003).

Harbetsuvan Tepesi'nde yer alan T biçimli dikilitaşlar, yapısal işlevleri bakımından birer paye olarak kullanılmıştır (Şekil 14). Ahşap yerine kireçtaşından yapılmış bu payelerin kullanımı, bölgede büyük ve uzun ağaç türlerinin bulunmamasıyla ilişkilendirilmektedir. Tektek Dağları'nın geçmişte baskın bitki örtüsü olan menengiç, badem, alıç ve incir gibi türler, kereste yapımına uygun olmayan kısa yapılı ağaçlar olduğundan, taş işçiliğinin bölgede yaygın olması kaçınılmaz hale gelmiştir.

Şekil 14. Alanda yarısı duvarda bulunan bir dikilitaş örneği (URL-3) (Yazarlar tarafından uyarlanmıştır)

Harbetsuvan Tepesi, Karahan Tepe'ye olan coğrafi yakınlığı nedeniyle bir uydu yerleşim özelliği taşımakta olup, Karahan Tepe'nin bir uzantısı ya da ayrılmış bir kült merkezi olabileceği yönünde değerlendirmeler mevcuttur. Her iki yerleşimde yürütülen kazı çalışmaları karşılaştırıldığında, Harbetsuvan Tepesi'nin geç evrelerinde ele geçen bazı buluntuların Karahan Tepe'de henüz görülmediği tespit edilmiştir. Harbetsuvan'daki yapılar kült yapılar olarak tanımlanmakta olup, mimari kalıntılar en az iki evreli bir yerleşime işaret etmektedir. Birinci evre mimarisinde kullanılan yekpare taşların işçiliği, ikinci evre mimarisine

kiyasla daha nitelikli olup, bu durum ilk evrenin Karahan Tepe taş ustaları tarafından veya onların denetiminde inşa edilmiş olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Harbetsuvan Tepesi'nde ele geçen taş aletler arasında büyük uçlar dikkat çekmektedir. Karahan Tepe'de bulunan Nemrik tipi ok uçlarına Harbetsuvan kazılarında rastlanmamıştır. Mimarisi açısından değerlendirildiğinde, Harbetsuvan Tepesi'nin yapıları Göbekli Tepe'nin II. tabakasıyla benzerlik göstermektedir. Ancak Göbekli Tepe II. tabakasında olmayan mekân girişleri, Harbetsuvan Tepesi'nde mevcuttur. Bu tip bir giriş, Göbekli Tepe'de yalnızca III. tabakada görülmektedir (Schmidt, 2013). Harbetsuvan Tepesi'nde ortaya çıkarılan heykeltraşık eserleri ise Karahan Tepe ve Göbekli Tepe'de bulunan örneklerle benzer özellikler taşımaktadır. Bu durum, Harbetsuvan kazılarının Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B evresi hakkında yeni bilgiler sunabileceğini ve bilimsel araştırmalara önemli katkılar sağlayacağını göstermektedir.

4. URFA NEOLİTİK DÖNEM KUTSAL ALANLARINDA ORTAK MİMARİ UNSURLAR

Göbeklitepe, Karahantepe, Balıklıgöl, Çakmaktepe ve Harbetsuvan Tepesi höyükleri arasında yapılan karşılaştırmalı analizde, Neolitik dönemin mekânsal-mimari anlayışına dair birçok ortak yapı ögesi gözlemlenmiştir. Tüm höyüklerde dairesel planlı yapıların yoğunluğu, kutsal mekanlarda merkeziyetçi bir anlayışın benimsendiğini göstermektedir. Harbetsuvan Tepesi, bu anlayışa uyumlu olarak dairesel ve dikdörtgen planlı mekânlarıyla özellikle Karahantepe ve Göbeklitepe ile mimari benzerlikler sunar. "T" biçimli dikilitaşların hem Harbetsuvan'da hem Göbeklitepe ve Karahantepe'de görülmesi, kutsal alanlar arasında ritüel sembolizmin benzerliğine işaret ederken; Harbetsuvan'daki parmak kabartması ise bu figüratif çeşitliliğe özgün bir katkı sunar. Ayrıca obsidyen ve çakmaktaşı aletlerin, yoğun kazıyıcı kalıntıların ve kireçtaşı mimarisinin tüm höyüklerde tespit edilmesi, bu alanların hem dini hem işlevsel yönlerinin güçlü olduğunu göstermektedir. Yaklaşık 6.000 m²'lik büyüklüğüyle Harbetsuvan, Karahantepe'ye olan yakınlığı nedeniyle muhtemelen onun uydu yerleşimi işlevini taşımakta ve böylece Neolitik Şanlıurfa'nın kutsal alanlar ağı içinde anlamlı bir yere sahip olmaktadır. Karahantepe yaklaşık 150.000 m² alanıyla en geniş yerleşimi temsil ederken, Göbeklitepe 80 - 90.000 m², Çakmaktepe 17.500 m² ve Balıklıgöl höyüğü ortalama 10 - 15.000 m²'lik bir alanı kaplamaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Höyüklerdeki Elemanların Tipolojik Olarak Sınıflandırılması

DEĞERLENDİRME ÖLÇÜTLERİ	ÇAKMAK TEPE	GÖBEKLİTEPE	KARAHAN TEPE	YENİMAHALLE BALIKLIĞÖL	HARBETSUVAN TEPESİ
Coğrafi Konum-Yükselti	Plato üzeri münferit tepe 	Yüksek kayalık Tepe 	Basık plato 	Kent İçi Yükselti 	Yüksek plato
Mekânsal Form	Dairesel 	Dairesel, Dikdörtgen 	Dairesel, Dikdörtgen 	Dairesel 	Dairesel, Dikdörtgen
Mimari Eleman	Sarnıç, Tümülüs 	Dikilitaş, Tümülüs, Sarnıç, Merdiven 	Dikilitaş, Sarnıç, Gözetleme Kulesi 	Söve Taş Yüzey Tümseği 	Dikilitaş
Mekânsal Büyüklük	17.500 m2	80 - 90.000 m2	150.000 m2	Belirsiz - Kent İçinde	6.000 m2

5. SONUÇ

Urfa kentinde yer alan Göbeklitepe, Karahantepe, Balıklıgöl, Çakmaktepe ve Harbetsuvan Tepesi gibi Neolitik dönem kutsal alanları üzerine yapılan bu tipolojik ve mekânsal inceleme, bölgedeki kutsal mekân inşa pratiklerinin hem zamansal hem de mekânsal düzeyde büyük bir devamlılık ve benzerlik sergilediğini ortaya koymuştur. Söz konusu höyüklerde karşılaşılan "T" biçimli dikilitaşlar, sarnıçlar, tümülüsler, yüzey tümsekleri ve gözlem kuleleri gibi mimari unsurlar, bu alanların yalnızca ritüel amaçlarla değil, aynı zamanda kolektif hafıza, toplumsal organizasyon ve sembolik temsil açısından da önemli işlevler üstlendiğini göstermektedir.

Bu kutsal alanların genellikle yüksek, hâkim konumlu platolar ya da kent içi yükseltiler üzerine inşa edilmiş olması, Neolitik toplumlarda kutsallığın yer seçimiyle doğrudan ilişkili olduğunu düşündürmektedir. Dairesel ve dikdörtgen planlamaların birlikte kullanıldığı mekânsal formlar, yalnızca estetik tercihlere değil, aynı zamanda sembolik, işlevsel ve sosyal organizasyona dair ipuçları da vermektedir. Aynı zamanda bu mekânsal örüntüler, kutsal alanların belirli bir düzen ve ilkeye göre inşa edildiğini ve bu ilkenin zaman içinde bölgesel bir inşa formuna dönüştüğünü düşündürmektedir.

Harbetsuvan Tepesi'nin Karahantepe ile olan fiziksel yakınlığı ve mimari açıdan gösterdiği benzerlikler, kutsal alanların kendi aralarında hiyerarşik bir ağ kurdukları ve belirli bir işlevsel sistem içerisinde yer aldıkları varsayımını desteklemektedir. Bu, Neolitik dönemde sadece bireysel kutsal alanlardan değil, daha geniş bir kutsal mekânlar açısından söz edilebileceğini ortaya koyar. Bu bağlamda, mekânsal süreklilik yalnızca mimari benzerliklerle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda semboller, figüratif motifler gibi kültürel

unsurlar aracılığıyla da desteklenmektedir. Bölgesel kültürel bütünlüğün yanı sıra, yerel yorumların da mimariye ve sembolizme yansıdığı görülmektedir.

Bu çalışma, Neolitik Urfa'da kutsallığın yalnızca belirli bir döneme ait olmadığını, aksine zaman içinde şekillenen ve dönüşen, ancak özünde belli ilkeleri koruyan bir kavram olarak varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. İnşa edilen kutsal alanların ortak morfolojik özellikleri, bu sürekliliği mekânsal olarak görünür kılmaktadır.

6. KAYNAKÇA

Benedict, P. (1980). Güneydoğu Anadolu yüzey araştırması. H. Çambel ve R. J. Braidwood (Ed.) Güneydoğu Anadolu Tarihöncesi Araştırmaları içinde, (s. 107-149). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Çalğan, G. (2015). Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Bulunan Seramiksiz Neolitik Döneme Ait Bir Buluntu Merkezi Karahan Tepe (Yüksek lisans tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi/ İzmir.

Çelik, B. (2006). Eski Kaynaklar Işığında Balıklıgöl Höyüğü. Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları.

Çelik, B. (2015a). Differences and similarities between the settlements in Şanlıurfa region where "T" shaped pillars are discovered. TÜBAAR, 17, pp.9-24.

Çelik, B. (2015b). Şanlıurfa İli yüzey araştırması. Belgü, 2, 9-99.

Çelik, B. (2016). A small-scale cult centre in Southeast Turkey: Harbetsuvan Tepesi. Documenta Praehistorica, 43, pp.421-428.

Çelik, B., Güler, M., Güler, G. (2023). Harbetsuvan Tepesi Küçük Buluntuları. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi (60), 94-107.

Çelik, B., Tosyagülü Çelik, H. (2020). Harbetsuvan Tepesi 2018 yılı kazı çalışması. Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1(47), 44-58.

Ekinci, A., Paydaş, K. (2008). Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi. Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, Şehir Kitaplığı Dizisi:46.

Göbeklitepe Alan Yönetim Planı. (2017). Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü.

Köroğlu, K. (2012). Eski Mezopotamya tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar. İletişim Yayınları.

Neef, R. (2003). Overlooking the steppe-forest: A preliminary report on the botanical remains from early Neolithic Göbekli Tepe (Southeastern Turkey). The Newsletter of Southwest Asian Neolithic Research, NeoLithics, 2/03, 13-16.

Schmidt, K. (2011). Göbeklitepe kazısı 2010 yılı raporu. 3. Kazı Sonuçları Toplantısı, Malatya.

Schmidt, K. (2013). Göbekli Tepe kazısı 2011 yılı raporu. 34. Kazı Sonuçları Toplantısı, 28 Mayıs - 1 Haziran 2012 Çorum, 1. Cilt, 79-90.

Şahin, F., Miyake, Y., Uludağ, C., & Polat, N. (2023). Çakmaktepe 2022 Yılı Kazı Çalışmaları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 43. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 43. Kazı Sonuçları Toplantısı, Denizli.

Şahin, F., & Uludağ, C. (2022). Çakmaktepe kazısı 2021 yılı ilk sezon çalışmaları. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 42. Uluslararası Kazı, Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu, 42. Kazı Sonuçları Toplantısı, Denizli.

URL - 1 <https://tastepeler.org/yerlesmeler/cakmaktepe> Erişim Tarihi:01.07.2025

URL - 2 <https://www.google.com/maps/place> Erişim Tarihi:01.07.2025

URL - 3 <https://tastepeler.org/yerlesmeler/harbetsuvan> Erişim Tarihi:01.07.2025Akkar Ercan, M. (2010). Sürdürülebilirlik Açısından Koruma Odaklı Yenileme Giriřimleri Nasıl Şekillenir? ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 27(1), 201-221.